

שאלה 4 – פרופ' חפציבה ליפשיץ-והב - תיאורית "הגיל המפצה"

א. עיקרי התיאוריה

תיאורית "הגיל המפצה" שפותחה על ידי ליפשיץ-והב, מהווה מסגרת התייחסות הוליסטית הנשענת על ארבעה מימדים: מצב עדכני, משאבים תיאורטיים, מחקרים אמפיריים בקרב אנשים עם מוגבלות שכלית ותוכניות התערבות לאוכלוסיה זו (Lifshitz-Vahav, Accepted). התיאוריה קובעת כי אצל אנשים עם מוגבלות שכלית תיתכן פריחה והתפתחות בשנים מאוחרות יותר. כלומר, באוכלוסיה זו מתרחשת השהיה של היכולות הקוגניטיביות עד לפריחה המאוחרת. ההנחה היא כי הבשלות, ניסיון החיים וההתנסויות החינוכיות במהלך השנים תורמים להתפתחות היכולת בשלבים המאוחרים. על פי התיאוריה, לגורמים האקסוגניים של ניסיון חיים משקל דומה לזה של הגורמים האנדוגניים – הגיל המנטלי והרמה הקוגניטיבית הבסיסית. במקרה של אנשים עם מוגבלות שכלית, הגיל הכרונולוגי על כל יתרונותיו ממלא תפקיד חשוב בקביעת היכולת הקוגניטיבית מעבר לגיל המנטלי. על פי תפיסת "הגיל המפצה", יכולת זו עשויה להתפתח בתקופת הבררות שקודם נתפסה כשלב מאוחר מדי להתרחשות שינויים משמעותיים (ליפשיץ-והב, 2011).

התיאוריה מציעה כמה הסברים אפשריים לחשיבות הקוגניציה אצל אנשים עם מוגבלות שכלית. הסבר אחד הוא שאוכלוסיה זו אינה מפיקה תועלת רק מידע קונקרטי וחוויות חושיות, אלא גם מתכניות ייחודיות לתיקון פונקציות קוגניטיביות וחיזוק החשיבה המופשטת. הסבר נוסף קשור לחזון החברתי שאנשים עם מוגבלויות זכאים לאיכות חיים טובה ולהשתלבות בקהילה ובכל היבטי החיים. על מנת לממש חזון זה נדרשת התערבות לטובת קידום הכישורים הקוגניטיביים של אנשים עם מוגבלות שכלית. גם הצורך לעשות שימוש בטכנולוגיה המתפתחת סביבנו דורש פיתוח של כישורים קוגניטיביים, כך שהעידן הדיגיטלי ממלא תפקיד חשוב בהתקדמות האוכלוסיה המוגבלת. הסבר אחר תולה את ההתקדמות בהקשר הקוגניטיבי בהשתכללות המחקר בתחומים של מדעי המוח והנירו-פסיכולוגיה. ניסויים שונים המבוססים על טכנולוגיה מתקדמת כמו fMRI למשל, מצביעים על קיומו של קשר בין גירויים קוגניטיביים בסביבה לבין הגמישות העצבית של המוח גם אצל אנשים עם מוגבלויות שכליות (Lifshitz-Vahav, Accepted).

בשנים האחרונות הספרות מנסה למצוא תשובה לדרך שבה תפקוד קוגניטיבי מתפתח או נחלש לאורך חייהם של אנשים עם מוגבלויות שכליות. ניתן לזהות שלושה מודלים שונים המנסים להציע הסבר להתפתחות החריגה. מודל "המסלול הלקוי" טוען כי הבדלים בינאישיים בדרך העיבוד של משימות מייצרים רזרבה דיפרנציאלית במקרים של פתולוגיה מוחית או תלוית גיל. ההבדלים יכולים לנבוע מגורמים מולדים או מגורמים הקשורים לסגנון חיים. לאנשים עם מוגבלות שכלית יש פחות רזרבה קוגניטיבית, עיבוד איטי ופחות חשיפה לפעילויות מפתחות, ולכן מועדים להראות ירידה תלולה במיוחד בתפקוד הקוגניטיבי בשנות השלושים והארבעים לחייהם. לעומת זאת, מודל "המסלול המקביל" מצביע על עדויות לכך שאנשים עם מוגבלות שכלית אינם בסיכון גבוה יותר לדמנציה ואלצהיימר ואינם מראים דפוס שונה של הידרדרות קוגניטיבית לעומת האוכלוסיה הרגילה. על סמך מחקרים שונים, מודל זה קובע כי ההתפתחות האינטלקטואלית של אנשים עם מוגבלות שכלית דומה לזו של כלל האוכלוסיה מבחינת גיל השיא, גיל הירידה וקצב הירידה בתפקוד. כלומר, ההבדל היחיד בין אוכלוסיות אלו הוא רמת ה-IQ

ההתחלתית הנמוכה בשתי סטיות תקן במקרה של אנשים עם מוגבלות שכלית לעומת אוכלוסיה רגילה (Lifshitz-Vahav, Accepted).

תיאורית "הגיל המפצה" מציעה הסבר מורכב יותר מזה של שני המודלים המנוגדים. התיאוריה קובעת כי בניגוד להתפתחות הרגילה המתקדמת באופן ליניארי עד גיל 20, אצל אנשים עם מוגבלות שכלית יתרחש פיצוי בגיל המאוחר בעקבות העיכוב ההתפתחותי בשנות החיים המוקדמות. התיאוריה מבחינה בין תקופת הצמיחה הקוגניטיבית לבין תקופת היציבות והירידה הקוגניטיבית. אצל אנשים עם מוגבלות שכלית תקופת הצמיחה ארוכה יותר ביחס לאוכלוסיה הרגילה ועשויה להימשך עד סוף שנות הארבעים. מכאן שהתפקוד הקוגניטיבי והאינטליגנציה של האוכלוסיה עם המוגבלות יגיעו לשיאם בגיל ארבעים עד חמישים. בדומה לאוכלוסיה הרגילה, אנשים עם מוגבלות שכלית יראו יציבות בתפקוד הקוגניטיבי בגילאי חמישים עד שישים וירידה בתפקוד אחרי גיל שישים. כלומר, דפוס הצמיחה הקוגניטיבית של אנשים עם מוגבלות שכלית שונה משל האוכלוסיה הרגילה, אך לצידו קיימים דפוסים דומים לשאר האוכלוסיה בכל הנוגע ליציבות ולירידה של התפקוד הקוגניטיבי בגילאים המאוחרים (Lifshitz-Vahav, Accepted).

ב. שלוש התיאוריות בבסיס התיאוריה

תיאורית "הגיל המפצה" מבוססת על שלושה מקורות עיקריים: תיאורית "השינוי האקטיבי", תיאורית "יכולת ההשתנות הקוגניטיבית מבנית" ותיאורית "הרזרבה הקוגניטיבית". שתי התיאוריות הראשונות יוצאות מנקודת הנחה כי בני אדם מטבעם מהווים מערכת פתוחה לסביבה ונגישה לשינוי. בניגוד לתפיסה המקובלת בעבר, תיאוריות אלו מאמינות כי היכולת להשתנות אינה נפגעת מהמכשולים המשמעותיים של גיל, אטיולוגיה וחומרת המגבלה. תיאוריות קודמות קבעו כי הגיל הצעיר הוא תקופה קריטית לתיקון ליקויים קוגניטיביים. בנוסף, טענו כי ככל שההתערבות מתבצעת בגיל צעיר יותר, כך התוצאות יהיו טובות יותר (Lifshitz-Vahav, Accepted). תיאורית יכולת ההשתנות הקוגניטיבית מבנית שהובלה על ידי פוירשטיין, מסכימה עם חשיבות הגיל הצעיר אך לא עם התפיסה הדטרמיניסטית לגבי תקופה קריטית לביצוע שינוי. התיאוריה טוענת כי התערבות חינוכית מתאימה הכוללת למידה מתווכת, תחולל שינויים קוגניטיביים מעבר לגורמי הגיל, האטיולוגיה וחומרת הפגיעה. יכולת השינוי מיוחסת לנקודות חוזק המתגברות בעקבות העלייה בגיל כמו ניסיון חיים, מוטיבציה ומודעות עצמית וחברתית (Lifshitz-Vahav, Accepted).

מחקרים שונים תומכים בתרומת הגיל הכרונולוגי להבנה ולמידה בקרב מבוגרים עם מוגבלות שכלית. כך נמצא כי הבשלות וניסיון החיים של מבוגרים עם פיגור שכלי מסייעים להם ברכישת ידע קוגניטיבי ומטא קוגניטיבי בהשוואה לצעירים מהם. במחקר אחר הסביר הגיל את היתרון של מבוגרים עם מוגבלות שכלית קלה ובינונית על עמיתיהם הצעירים יותר בהבנה המילולית. מבוגרים עם מוגבלות קלה הראו יתרון בהסקה אנלוגית ובחשיבה מופשטת לעומת מתבגרים עם מוגבלות דומה. ההסבר לכך היה קשור לגיבוש השקפת עולם בוגרת ולחיבור למושגים רוחניים כמו צדק ואלוהים עם העלייה בגיל. גם מחקרים בתחום הזיקנה העידו על תרומת הגיל ליכולת ההשתנות במיומנויות חשיבה שונות ושימורה לאורך זמן (ליפשיץ-והב, 2011). התנגדותן של תיאוריות ההשתנות להנחת התקופה הקריטית לתחילת ההתערבות מבוססת על הממצאים השונים המראים כי הבשלה וניסיון חיים של מבוגרים עם מוגבלות שכלית תורמים לפיתוח כישורים קוגניטיביים חדשים. תיאורית "הגיל המפצה" ממשיכה הנחה זו כאשר